

UOT:94.

**RUSİYA ÇARLIĞI VƏ GÜRCÜSTAN ARASINDA 1783-CÜ İLDƏ
İMZALANMIŞ GEORGIYEVSK SAZİŞİNİN CƏNUBİ QAFQAZA SİYASİ TƏSİRİ**

doktorant Hümbətov Emin Nazim oğlu
Gəncə Dövlət Universiteti
emino90@mail.ru

Xülasə. *Krımın işğalından sonra Şimali Qafqazın Digər tərəfdən Gürcüstanın cənub və şərq hissəsində nüfuzunu gücləndirmək istəyən Qacarlar Dövləti ilə Rusiya arasında bölgəyə nəzarət uğrunda hərbi-siyasi mübarizə gedirdi. Bu rəqabət XVIII əsrin sonunda bütün Cənubi Qafqaz uğrunda Qacar-Rus hərbi-siyasi qarşıdurmasına çevrilmişdir rus əhalisini və zadəgan zümrəsini yerləşdirən Rus hakimiyyəti rus əhalisinin sayını artırmaqla bir müddətdən sonra demoqrafik vəziyyəti öz xeyrinə dəyişdi. Əsrin sonlarına doğru ruslar Gürcü knyazlıqları Mingreliya, İmeretiya, Kartli və Kaxetiya üzərində də siyasi təsir imkanlarını genişləndirdilər. J.F. Wright qeyd edir ki, “Rus Çarlığının Trans-Qafqaz siyasətində şübhəsiz gürcü çarı II İrakli ilə 1783-cü ildə imzaladığı Georgiyevsk sazişi olduqca vacib nöqtədir. Bu müqavilə ilə gürcülər osmanlıya qarşı rus himayəsi altına girməyi qəbul etmişlər. Bu hadisədən sonra Rus Çarlığı rus və gürcü ərazilərinin bir-birinə bağlanması üçün Qafqaz dağlarından aşan bir yol inşa etmiş, həmin ildə Dağıstanın aşağı ərazilərini ələ keçirmiş, 1784-cü ilin yanvar ayının 25-də isə II Yekaterina Gürcüstanda öz hakimiyyətini elan etmişdir. 1783-cü ildə bağlanmış gürcü-rus sazişi təkcə Azərbaycan xanlıqlarına və Qacarlar dövlətinə deyil, həmçinin Osmanlı dövlətinə də təhdid yaradırdı.*

Açar sözlər: Rusiya çarlığı, Gürcüstan, Cənubi Qafqaz, Osmanlı imperatorluğu, Qacarlar dövləti

Ключевые слова: Российская империя, Грузия, Южный Кавказ, Османская империя, Хаджарское государство.

Key words: Russian Empire, Georgia, South Caucasus, Ottoman Empire, Khajar State

Giriş. Çar Rusiyası Şimali Qafqazda ələ keçirdikləri ərazilərdə möhkəmlənmək üçün Xəzər dənizindən Azov dənizinə uzanan sahil xəttində hərbi istehkamlar inşa etdilər. Bölgəyə kazakları yerləşdirən ruslar, Xəzərdən Azova qədər 700 kilometrlik sahilboyu hərbi qalalar tikib ordu yerləşdirdilər. Bununlada “Kazak xətti” deyilən xətti yaratdılar.

Rusiyanın Cənubi Qafqazda işğalçılıq planlarının həyata keçməsində xüsusilə 1783-cü ildə imzalanmış Georgiyevsk sazişinin böyük rolu oldu. Bu rus-gürcü ittifaq sazişinin imzalanması ilə Cənubi Qafqazda siyasi balans pozuldu və Rusiyanın xeyrinə dəyişdi.

1783-cü ildə bağlanmış gürcü-rus sazişi təkcə Azərbaycan xanlıqlarına və Qacarlar dövlətinə deyil, həmçinin Osmanlı dövlətinə də təhdid yaradırdı. (Çakmak M.A. Hanliklar devrinde Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri (1723 - 1829). Doktora tezi, Ankara, 1996, s. 122 – 123).

Türkiyə tarixçisi Fahir Armaoğlu qeyd edir ki, “1783-cü ildə Krımın işğal edilməsi ilə Rusiya tamamilə Qara dənizin şimal sahillərində nəzarəti ələ keçirməklə böyük üstünlük qazanmışdır. Həmçinin 1783-cü ildə Yekaterinanın fərmanı ilə Rusiyanın himayəsi altına keçən gürcü ərazilərinin strateji əhəmiyyətini də nəzər alsaq Qara dəniz ətrafı ərazilərin böyük bir hissəsində Rusiyanın mövqelərinin güclənməsinin şahidi oluruq.

Georgiyevsk sazişi eyni zamanda Dağıstan hakimləri və Azərbaycan xanları üçün də ciddi siyasi təhdid idi.

Dağıstan xanları Osmanlı dövlətinə məktub yazaraq onlara kömək edildiyi halda qanlarının son damlasına qədər ruslarla savaşaqlarına söz verirdilər.

Onsuzda gürcülərin Rusiya himayəsinə girməsi, xüsusilə də Rus hərbi birləşmələrinin Tiflisə gəlməsi Osmanlıları hiddətləndirmişdir. Hətta Osmanlı dövləti Azərbaycan və Dağıstan xanlarına məktub yazaraq Gürcüstana və Kazak xəttinə hücum etməyi təşviq etmişdir.

Osmanlı hakimiyyətinin bu təşəbbüsünə cavab olaraq başda Qarabağ Xanı və Kumuk hakimi olmaqla bəzi Dağıstan və Azərbaycan xanları məktub yazaraq Sultanın əmrində ruslara qarşı savaşağa hazır olduqlarını bildirmişlər.

Buna cavab olaraq, Çıldır valisi Süleyman Paşa üləmalarından biri Xəlil Əfəndini hədiyyələr və II İraklinin ruslarla bağladığı müqavilənin tərcüməsini göndərərək xanları Rusiya ilə II İrakliyə qarşı müharibəyə çağırmış və əməkdaşlıq təklif etmişdir.

Osmanlıların bu təşəbbüslərindən sonra Dağıstan hakimləri, xüsusilə də avar xanı Ömər xan bir neçə dəfə Tiflisə hücumlar təşkil etmiş və gürcülərə böyük itkilər vermişlər. Bu toqquşmalarda Osmanlı hakimiyyəti Dağıstan hakimlərinə ərzaq və silah-sursat göndərsələr də, rusların yeni müharibəyə başlayacağından və sülh razlaşmasının pozulacağından ehtiyat edərək birbaşa hərbi yardım etməmişlər.

Dağıstan hakimlərinin gürcülərlə toqquşmaları zamanı sədrəzəm Əli Paşanın Süleyman Paşaya göndərdiyi məktubunda da Osmanlı hakimiyyətinin ruslarla münaqişəyə girməkdən ehtiyat etdiyini göstərir. Sədrəzəm Süleyman Paşaya göndərilən məktubda, Dağlı xalqları ilə gürcülərin arasındakı ədavətin uzaq keçmiş gedib çıxdığını, bu münaqişələrin ənənəvi düşmənçilikdən olduğu üçün bu toqquşmalara görə Rus hakimiyyətinin osmanlıları günahlandırmayacağını qeyd edir. Həmçinin Dağıstanlı mühacirlərə kömək etməyin də İslam qanunlarına görə Xəlifənin üzərində fərz olduğu bildirir və mümkün qədər yardım edilməsini, lakin anlaşmaya zidd hərəkət edilməməsini tövsiyyə edirdi. (BOA; H.H., No: 879).

Gürcüstanın 1783-cü ildə Rusiya ilə imzaladığı saziş nəticəsində Rusiya himayəsinə girməsini qəbul etməyən Qacar şahı Ağa Məhəmməd Xan 1794-ci ildə Tiflis hakimi II İrakliyə bir məktub yazaraq ona itaət etməsini tələb etmiş, lakin gürcü hakimi Rus hakimiyyətindən başqa hakimiyyət tanımadığını bildirərək Ağa Məhəmməd Xanın tələblərini rədd etmişdir.

Belə bir siyasi şəraitdə təhlükənin yaxınlaşdığını anlayan II İrakli ruslardan yardım istədi. Kazak xəttində dayanan rus generalı Qudoviçdən üç min nəfərlik hərbi qüvvə göndərməyi xahiş etdi. Sankt-Peterburqa xəbər göndərən Qudoviç mərkəzdən xəbər almayınca, ciddi təhlükə yoxdur cavabı vermək məcburiyyətində qaldı.

1783-cü il Georgiyevsk sazişinin bağlanması Osmanlı dövləti ilə yaxın münasibətdə olan Azərbaycan xanlarında böyük narahatlığa səbəb olmuşdur. Xanlar Osmanlı valilərinə və Osmanlı hökumətinə göndərdikləri müraciətlərdə öz təşvişlərini açıq şəkildə ifadə edirdilər.

Çıldır valisi Süleyman paşa İstanbula gəlmiş məktubunda gürcü çarı ilə rus hökuməti arasında on üç maddəlik bir anlaşma olduğuna görə Azərbaycan və Dağıstan xanlıqlarının son dərəcə narahat olduqları üçün onlara ürək-dirək vermək məqsədi ilə hədiyyələr göndərməyin zəruriliyini qeyd edir, yoxsa bölgədə vəziyyətin osmanlılar üçün pisləşəcəyini yazırdı. (Abdullah Temizkan. RUSYA VE OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKAS-ÖTESİNDE NÜFUZ MÜCADELESİ. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, Cilt: VI, Sayı 2, Sayfa: 447-462, İZMİR 2006. S.453).

Həmin vaxt Şəki və Şirvan hakimi Məhəmməd Həsən xan II İrakli təcavüzü ilə bağlı Osmanlı sultanına məktub göndərmişdi. Həmin məktuba əsaslanaraq 1783 - cü ilin noyabrında Çıldır valisi Süleyman paşa tərəfindən yazılmış bir sənəddə deyilirdi: "İrəvan xanı Hüseynəli xanın vəfatından sonra II İrakli İrəvan qalasını ələ keçirmək üçün Rusiya əsgərlərinin köməyi ilə müharibə etmək niyyətindədir. Lakin, Osmanlı dövləti Azərbaycana nəzarəti gücləndirmək və Tiflis xanı II İraklini təkrar öz tərəfinə çəkərək Rusiyanın Tiflis üzərindən Azərbaycana ediləcək hücumlarının qarşısını almaq istəyirdi. Bunun üçün Osmanlı dövləti tərəfindən II İrakliyə məktub yazılaraq Azərbaycan ərazisinə olan işğalçılıq niyyətindən əl çəkməsi tələb edilmişdi. Bəyazit və Muş vilayətlərinin hakimlərinə isə məktub göndərilərək onlardan Azərbaycan xanlarına kömək göstərmələri xahiş olunurdu.

1783-cü ilin payızında Xəlil paşanın başçılığı ilə Cənubi Qafqaza göndərilən Osmanlı nümayəndə heyətinin məqsədi Azərbaycan və Dağıstan feodalları ilə Rusiyaya və Kartli-Kaxetiyyə qarşı ittifaq bağlamaq idi. 1784-cü ilin aprelində İstanbula qayıdan Xəlil əfəndi Azərbaycan və Dağıstan hakimlərinin yardım haqqında çağırışlarını Sultana çatdırmışdı.

Sultan Cənubi Qafqaz hakimlərinin müraciətinə cavab olaraq 1784-cü ilin payızında yeni 60 nəfərlik nümayəndə heyətini İbrahim əfəndinin başçılığı ilə bura göndərdi. İbrahim əfəndinin gətirdiyi Sultan fərmanında müsəlmanlar "müqəddəs müharibəyə" və «Rusiya hücumunun qarşısını almaq üçün birləşməyə» çağırılırdı.

İbrahim əfəndinin səfəri əsasən uğurlu oldu. Dağıstan feodalları Kartli-Kaxetiyyə basqınlarını bərpa etdilər. Şamaxı, Şəki, Xoy, Qarabağ xanları, Çar camaatlarının ağsaqqalları, habelə bir sıra Dağıstan feodalları Axısqa ilə ittifaq yaradıb Rusiyanın təcavüzünə qarşı birgə müqavimət göstərəcəklərinə söz vermişdilər. 1785-ci ilin yazında bağlanmış müqavilə andla möhkəmləndirilmişdi. Müttəfiq xanların nümayəndələri İbrahim əfəndi ilə birlikdə İstanbula yola düşmüşdülər. 1785-ci ildə Qarabağlı İbrahim Xəlil xan, Qubalı Fətəli xan, Xoynlu Əhməd xan Sultana məktub göndərərək Osmanlı imperiyasının himayəsi altında olmağı arzuladıqlarını bildirirdilər.

Tədqiqatın mənbəyi və üsulları

Rusiya çarlığı və Gürcüstan arasında 1783-cü ildə imzalanmış Georgiyevsk sazişinin nəticəsində Cənubi Qafqazda siyasi vəziyyət getdikcə qarışmışdır. 1783-cü ildə bağlanmış gürcü-rus sazişi təkcə Azərbaycan xanlıqlarına və Qacarlar dövlətinə deyil, həmçinin Osmanlı dövlətinə də təhdid yaradırdı. Georgiyevsk sazişi eyni zamanda Dağıstan hakimləri və Azərbaycan xanları üçün də ciddi siyasi təhdid idi. J.F. Wright qeyd edir ki, "Rus Çarlığının Trans-Qafqaz siyasətində şübhəsiz gürcü çarı II İrakli ilə 1783-cü ildə imzaladığı Georgiyevsk sazişi olduqca vacib nöqtədir. Bu müqavilə ilə gürcülər osmanlıya qarşı rus himayəsi altına girməyi qəbul etmişlər. Bu hadisədən sonra Rus Çarlığı rus və gürcü ərazilərinin bir-birinə bağlanması üçün Qafqaz dağlarından aşan bir yol inşa etmiş, həmin ildə Dağıstanın aşağı ərazilərini ələ keçirmiş, 1784-cü ilin yanvar ayının 25-də isə II Yekaterina Gürcüstanda öz hakimiyyətini elan etmişdir.

Bu dövrdə Rusiyanın Azərbaycana qarşı yeritdiyi siyasətdə başlıca məqsədlərindən biri də Qarabağ xanlığı ərazisində xristian dövləti yaratmaq planı idi.

Qarabağ xanlığının ərazisində xristian mənşəli mülklərin olması Rusiyanın bu siyasətini həyata keçirməyə geniş imkan yaradırdı. Rusiya dövlətinin himayə etdiyi bu mülklilər hələ Pənah xanın dövründən başlayaraq bir tərəfdən xanlıq daxilində mərkəzləşməyə mane olur, digər tərəfdən xaricdən Qarabağ xanlığına qarşı basqınların təşkilinə və həyata keçirilməsinə kömək etməklə Qarabağ xanlığının müstəqilliyini sarsıtmağa çalışırdılar.

Yaranmış şəraitdən düzgün istifadə etməyə çalışan İbrahimxəlil xan öz hakimiyyətini möhkəmləndirmək, mülklərin özbaşınalığının qarşısını almaq üçün xarici siyasətində həm Osmanlı dövləti ilə, həm də Rusiya ilə siyasi münasibətlərini tarazlaşdırmağa çalışırdı. Buna görə də hələ 1783-cü ilin yazında II İrakli P.S.Potyomkinə İbrahimxəlil xanın Rusiya himayəsinə daxil olmaq arzusuna işarə edən məktub göndərmişdi. İbrahimxəlil xan Rusiya ilə yaxınlaşmaqda şübhəsiz öz xanlığının daxili müstəqilliyini qorumaqla yanaşı, mülklərlə apardığı mübarizədə Rusiyanı zərərsizləşdirmək niyyətini güdmüşdür. Bu isə Rusiya dövlətinin Azərbaycan xanlıqlarına qarşı yeritdiyi işğalçılıq siyasətinə tamamilə zidd idi.

Eyni zamanda Rusiya hakim dairələri Qarabağ xanlığı ərazisində "milli erməni dövləti" yaratmaq fikrindən imtina etməmişdi. Georgiyevsk müqaviləsinin bağlanması ərəfəsində Q.A.Potyomkin çar II Yekaterinaya yazırdı: "əlverişli şərait yaranan kimi İbrahim xanı tabe edərək onun vilayətini milli hakimiyyətə vermək lazımdır. Bununla da Asiyada sizin söz verməyinizə uyğun olaraq, mənim vasitəmlə erməni mülklərinə çatdırılacaq xristian dövləti yaranacaqdır".

Nəticə

1783-cü il Georgiyevsk sazişinin bağlanması nəticəsinə Rusiya çarlığının Cənubi Qafqazı işğal etmək planları dahada gücləndi. Bölgədə mürəkkəb vəziyyət istifadə edən Rusiya çarlığının və Qacar şahlığının Cənubi Qafqaz mübarizə meydanına çevirildi.

Türkiyə tarixçisi M.A. Çakmakın qeyd etdiyi kimi, bu dövrdə Osmanlı dövləti Azərbaycanda cərayan edən hadisələrə qarşı qəti bir mövqe tutmamış, yəni nə xanların istəklərini yerinə yetirmiş, nə də onun üçün gerçəkdən böyük təhlükə törədən Rusiyaya qarşı İranla birgə hərəkət edə bilməmişdi. Osmanlı dövlətinin bu ehtiyatlılığı müharibədə məğlubiyyətdən sonra ilk baxışda bəlkə normal görünə bilər, lakin Qafqazda baş verən yeni hadisələr rusların xeyrinə nəticələnəcəyi halda durumun onun üçün daha çox fənalasacağı da labüd idi. Buna baxmayaraq, Osmanlı hökuməti lazım olduğundan daha çox ehtiyatlı davranmış, hadisələrə müdaxilə etməkdən çəkinmişdi.

Ədəbiyyat

1. Abdullah Saydam. Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Ankara 1997, s. 33-34
2. BOA, H.H., No:79., (Çıldır Valisi Süleyman Paşa'dan gelen mektuba cevaben Bab-ı Ali'den yazılan emir.) BOA, H.H., No: 1308.; Cemal Gökçe, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, (Basılmış Doktora Tezi), İstanbul, 1979, s. 77
3. Çakmak M.A. Hanlıklar devrinde Azərbaycan-Türkiye münasibetleri (1723 - 1829). Doktora tezi, Ankara, 1996, s. 122 – 123

THE SOUTH CAUCASUS POLITICAL EFFECT OF THE TREATY OF GEORGIEVESK SIGNED IN 1783 BETWEEN THE KINGDOM OF RUSSIA AND GEORGIA

Humbatov Emin Nazim

Summary

After the occupation of Crimea, on the other side of the North Caucasus, there was a military-political struggle for control of the region between the State of Gajars and Russia, which wanted to strengthen its influence in the southern and eastern parts of Georgia. At the end of the 18th century, this competition turned into a military-political confrontation between the Khazars and Russians for the entire South Caucasus. The Russian government,

which accommodated the Russian population and the nobility, changed the demographic situation in its favor after a while by increasing the number of the Russian population. Towards the end of the century, the Russians expanded their political influence over the Georgian principalities of Mingrelia, Imeretia, Kartli and Kakheti. J.F. Wright notes that "the Georgievsk agreement signed in 1783 with the Georgian Tsar Irakli II is undoubtedly a very important point in the Trans-Caucasus policy of the Russian Tsardom. With this agreement, Georgians agreed to come under Russian protection against the Ottomans. After this event, the Russian Empire built a road over the Caucasus Mountains to connect the Russian and Georgian territories, captured the lower territories of Dagestan in the same year, and on January 25, 1784, Ekaterina II declared her rule in Georgia. The Georgian-Russian agreement concluded in 1783 posed a threat not only to the Azerbaijani khanates and the Gajar state, but also to the Ottoman state.

ЮЖНЫЙ КАВКАЗ ПОЛИТИЧЕСКОЕ ДЕЙСТВИЕ ГЕОРГИЕВЕССКОГО ДОГОВОРА 1783 ГОДА МЕЖДУ РОССИЙСКИМ И ГРУЗИНСКИМ КОРОЛЕВСТВОМ

Гумбатов Эмин Назим оглы

Резюме

После оккупации Крыма, по другую сторону Северного Кавказа, шла военно-политическая борьба за контроль над регионом между государством Гаджары и Россией, которая хотела укрепить свое влияние в южной и восточной части Грузии. В конце XVIII века это соревнование переросло в военно-политическое противостояние хазар и русских за весь Южный Кавказ. Русское правительство, приспособившееся к русскому населению и дворянству, после некоторого изменения демографической ситуации в свою пользу. при этом за счет увеличения численности русского населения. К концу века русские расширили свое политическое влияние на грузинские княжества Мингрелию, Имеретию, Картли и Кахетию. Райт отмечает, что «Георгиевский договор, подписанный в 1783 году с грузинским царем Ираклием II, несомненно, является очень важным пунктом в закавказской политике Русского царства. По этому соглашению грузины согласились перейти под защиту России от османов. После этого события Российская империя построила дорогу через Кавказские горы, чтобы соединить российские и грузинские территории, в том же году захватила нижние территории Дагестана, а 25 января 1784 года Екатерина II объявила о своем правлении в Грузии. Грузино-российский договор, заключенный в 1783 году, представлял угрозу не только для азербайджанских ханств и Гаджарского государства, но и для Османского государства.

Rəyçi: t.ü.f.d. Həsənov Hacı Nuru oğlu

Ümumi Tarix Kofedrasının 25 sentyabr tarixli iclasın 01 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 22 noyabr 2024-cü il